

Český průmysl farmaceutický v letech 1945–1949

RNDr. Pavel Drábek

Článek pojednává o průběhu znárodnění českého farmaceutického průmyslu, které probíhalo ve dvou etapách. V říjnu 1945 byly znárodněny největší farmaceutické továrny. Z nich byl v r. 1946 vytvořen základ národního podniku Spofa. Druhá vlna znárodnění proběhla v únoru 1948. Při ní byla znárodněna zbylá výroba a velkodistribuce léčiv. Konečnou právní úpravu provedl zákon o výrobě a distribuci léčiv z prosince 1949. Původní sortiment léčivých přípravků byl postupně snížen asi na jednu desetinu. Klíčová slova: Benešovy dekrety, memorandum proti znárodnění, výrobci léčiv, vznik n. p. Spofa, seznam přípravků, zákony.

Poválečný vývoj našeho farmaceutického průmyslu byl poznamenán mnoha potížemi. Hospodářství bylo válkou celkově rozvrácené a byl nedostatek odborníků i surovin. Farmaceutická výroba byla přitom téměř výhradně odkázána na dovoz surovin. Ke konci války bylo v Protektorátu 117 výrobců léčiv a po osvobození se jejich počet příliš nezvýšil. Do německých podniků byla dosazena národní správa (7). Z výrobců léčiv patřila do této skupiny např. firma Hamma (Olomouc), Hellico (Opava) a Schering (Ústí nad Labem). Některé výrobní kapacity byly poškozeny nebo celkově vyřazeny jako např. objekt bývalé továrny Medica ve Vysočanech. K tomu všemu ještě přistoupila malá ochota majitelů investovat do oprav a dalšího rozvoje, neboť se obávali proklamovaného znárodnění.

První poválečná vláda, vedená Z. Fierlingerem, schválila 5. dubna 1945 Košický vládní program, který byl už předtím připraven v Moskvě. O znárodnění se v tomto plánu sice ještě výslovně nepsalo, ale při jednáních se s ním již počítalo a upřesňoval se jeho rozsah. Původní plán na znárodnění výroby léčiv vznikl patrně již koncem války z iniciativy komunistických zdravotníků a byl prakticky v souladu s poválečným vládním programem na znárodnění tzv. klíčového průmyslu. Vycházel z názoru, že účinné řízení farmaceutické výroby včetně výzkumu a prodeje může zajistit jedině státem řízená a kontrolovaná jednotka. Otázka znárodnění byla projednávána na nejrozličnějších úrovních. 28. srpna 1945 podepsal prezident Beneš první dekret o znárodnění, a to filmového průmyslu. Dekret prezidenta republiky ze dne 24. října 1945 o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků

(8) měl číslo 100. V preambuli je uvedeno: „K návrhu vlády a po dohodě se Slovenskou národní radou ustanovují“. První část dekretu uvádí rozsah znárodnění: „Dnem vyhlášení se znárodní zestátněním“: a dále vyjmenovává: „...8b) podniky tovární výroby chemicko-farmaceutické.“ Výčet těchto podniků ani jejich další charakteristika (např. počtem zaměstnanců jako u jiných odvětví) v tomto dekretu není. Podle literárních údajů se znárodněly farmaceutické podniky s více než padesáti nebo šedesáti zaměstnanci, i když v jiných odvětvích byly limity podstatně vyšší (150 až 500 zaměstnanců). V § 12 je uvedeno, že z majetkové podstaty znárodněných podniků zřídí ministr průmyslu národní podniky.

Krátce předtím, začátkem října, sestavili majitelé pražských farmaceutických závodů protestní memorandum, které adresovali tehdejšímu ministru zdravotnictví. Tím byl lidovecký politik JUDr. Adolf Procházka (1900–1970). Memorandum je bez data, jeho ověřená kopie je datována 15. října, tedy v době, kdy již bylo na nejvyšších místech o rozsahu znárodnění rozhodnuto. Toto memorandum podepsali zástupci následujících třiceti pražských firem: EKO (B. Rakušan), O. Jahn, Křížova lékárna, J. Halla, F. Schnöbling, dr. Russ, J. Prášek, Z. Klan, Česká lučební továrna (J. Kolářová), A. Oliva, Farmaceutická laboratoř (K. Vostřebal), K. Štorch, K. Babor, G. Herites, J. Kolář, Svatek, H. Žizka, Galena, Mariatherma, J. Dittrich, Farmaceutická továrna (Vospálek), Carlotherm, V. Gabriel, A. Kosík, K. Hynek, Tegal, Strankmüller (převážně velkodistribuční firma), V. Janeš, E. Polák a Veleda. Je zajímavé, že chyběly podpisy velkých výrobců. Z podepsaných byly

v první fázi znárodněny jen firmy F. Schnöbling a Strankmüller. Signatáři poukazovali na to, že farmaceutický průmysl není klíčovým průmyslem ve smyslu košického programu a dokládali to následujícími skutečnostmi: „Celkový roční obrát všech podniků lze odhadnouti asi na 250 milionů Kč, čemuž ...odpovídá zisk cca 25 milionů Kč. Největší část tohoto průmyslu tvoří podniky malé a střední s obrátem mezi 5–10 miliony Kč. Celkový počet zaměstnanců všech podniků činí asi 2500 osob, přičemž v převážné většině závodů nepřesahuje počet zaměstnanců 50–100 osob.“ Poukazovali dále na to, že farmaceutický průmysl v ČSR je mladý a „jeho další rozvoj je úzce spjat se soukromou iniciativou a osobním vedením majitelů těchto podniků...“ Zároveň varovali, že znárodněním by byl dosavadní vývoj na dlouhou dobu zastaven a „výsledkem by byly vážné poruchy v zásobování vnitřního trhu léčivy ...i ztráta okamžitých možností exportních“. V memorandu dále žádali mj. o vydání zákona o výrobě léčiv, o zákaz německých specialit a o vybudování výzkumného farmaceutického ústavu.

Ze znárodněných českých farmaceutických podniků a z německých podniků pod národní správou byl k 1. lednu 1946 vytvořen národní podnik Spojené farmaceutické závody (SFZ, dále n.p. Spofa). Mimo ně zůstali v Čechách ještě dva významní výrobci léčiv – Spolek pro chemickou a hutní, kde se vyráběla léčiva v Rybitví (od r. 1941 tam pracovala výzkumná farmaceutická laboratoř FaLa, kterou vedl dr. ing. Daněk; lékové formy se vyráběly v objektech Ry 13 a Ry 14b) (3) a kolínská Lučební továrna, odkud byla výroba lékových forem v rámci Východočeských chemických závodů (1949) přeložena do Rybitví (tam se pak v r. 1951 vyráběla asi pětina sortimentu českých HVLP). Veterinární přípravky vyráběl Státní veterinární ústav v Ivanovicích na Hané.

Do n.p. Spofa bylo začleněno dvacet (podle jiných údajů 22) výrobních podniků (viz dále) včetně dvou poboček švýcarských firem (Roche a Wander, jimž byla přiznána náhrada). Celkem měl n.p. Spofa na začátku asi 4500 zaměstnanců, z toho jich ve vlastní výrobě pracovalo asi 4000. Každý podnik vyráběl prakticky všechny lékové formy a jejich sortiment se často překrýval (např. 13 z nich vyrábělo analgetika, 10 expektorancia, 9 spasmolytika, 6 sedativa atp.). Kromě velkých výrobců léčiv bylo znárodněno též čtrnáct velkoobchodů s léčivy, které byly v r. 1946 jako

Obrázek 1. První seznam přípravků vyráběných v n. p. Spofa

tzv. rozdělovny léčiv připojeny k n. p. Spofa. Jejím prvním ředitelem byl jmenován ing. Ivan Šetlík a jeho náměstkem se stal dr. ing. PhMr. Jiří Fragner (1900–1977). Ústředním orgánem celého znárodněného chemického a farmaceutického průmyslu byly od 1. ledna 1946 Československé chemické závody, podřízené Ministerstvu průmyslu (Ministerstvo chemického průmyslu vzniklo až v r. 1951).

Vedení n. p. Spofa se v první řadě snažilo zredukovat velký počet výrobků, mezi nimiž bylo mnoho přípravků duplicitních. Celkový počet léčivých přípravků u nás v té době se odhadoval asi na pět tisíc. Bylo nutné revizovat výrobní programy jednotlivých závodů. Svědectví o situaci podává publikace nazvaná Seznam přípravků SPOFA, vydaná bez data, ale připravená v roce 1946. Ta kromě seznamu přípravků a jejich cen uvádí často též obdobné přípravky vlastní výroby (tj. v rámci n. p.), obdobné přípravky od jiných českých výrobců (znárodněných i soukromých) a případně též analogické zahraniční přípravky. V seznamu jsou uvedeny výrobky bývalých firem Cephag, Cetap, Fragner (dříve BF), Helco, Chrast (dříve dr. Heissler), Hamma, Interpharma, Liebe, Kozolupy, Medica, Minevita, Peh, Pragochemia, Pharmaceuta, Remed, Roche, Schering, Schnöbling, Substancia a Wander. Z domácích konkurentů jsou v seznamu nejčastěji uvedeny znárodněné závody Spolek pro chemickou a hutní výrobu a Lučební továrna Kolín. Mezi soukromými (tj. dosud neznárodněnými) výrobci převládají v počtu přípravků firmy Z. Klan, EKO, Mariatherma a Prášek.

Obrázek 2. Seznam obsahoval přehled přípravků podle indikací

SEDATIVA:	
MIRONAL Wander	
BROMOSAN Helco	
BROMOVÉ TABL. dle Erlenmayera Helco	
BROMVITASA Medica	
EPIBROL Wander	
GRANA BROMATA Fragner	
NEUPON Wander	
FRAVALEN Fragner	
NYCTOLETTY Schnöbling	
HYSTEPS Fragner	
HOVALETTY Wander	
HYPNOCHIN Medica	
SEDOBROL Roche	
SEDOVALON Fragner-Respharma	
SPASMYOLYTICA	
LUVERIN Wander	
PROSPASMIN Remed	
SURPARIL Interpharma	
GORUTIN Interpharma	
ATROPINUM SULF. Cetap	
ATROPINUM SULF. Medica	
ATROPINUM SULF. Helco	
MO.-ATROPIN Helco	
MO.-ATROPIN Medica	
MO.-ATROPIN Chrast	

V průběhu prvních dvou let činnosti byla téměř polovina výše uvedených závodů n. p. Spofa i jejich duplicitních výrobků zrušena a výroba zubních past, léčebné kosmetiky, francovky atp. převedena do jiných podniků. Uvedený seznam (obrázek 1, 2, 3) si nekladal nárok na úplnost a byl důvěrný, tzn. že byl „určen pouze pro potřebu zaměstnanců Spojených farmaceutických závodů“ a nesměl se dostat „do rukou nepovolané širší veřejnosti“. Direktivní rušení výrobků sice zjednodušovalo práci řídicím orgánům, ale bylo zdrojem mnoha potíží při zásobování lékáren. V roce 1946 přenesl n. p. Spofa malodistribuci ze svých závodů do znárodněných velkoobchodů a v roce 1947 sjednotil jejich řízení a organizaci, a také jim vymezil spádové oblasti, do nichž směly dodávat. Každá tzv. rozdělovna zásobovala 80 až 120 lékáren (6).

Současně se začala připravovat specializace závodů, a také byl navržen plán na soustředění celé farmaceutické výroby do dvou velkých závodů. K jeho realizaci však nedošlo, patrně pro odpor armády, která dávala přednost decentralizaci a pro nově zavedené zaměření na rozvoj těžkého průmyslu. Jedině v rezortu Ministerstva zdravotnictví byla v r. 1947 zahájena stavba továrny na antibiotika (penicilin) v Roztokách u Prahy, která se protáhla na dva roky (11). Při n. p. Spofa vznikl z podnětu dr. J. Fragnera Výzkumný a kontrolní ústav. Jeho ředitelem byl ing. M. Herold (1907–1965). Ústav měl 150 zaměstnanců, kteří pro nedostatek

Obrázek 3. Ukázka textu v prvním seznamu přípravků n. p. Spofa

NEURALMENT Medica	R
Methyl. salicyl. menthol. olea aetheres, ammonia, chloroform., tinct. capsici, camphora	
liniment. lag. 40 gr	16.50 26.50 27.50
liniment. lag. 80 gr	29.80 44.50 46.—
a Bornosalyl Medica, Gonin Prago, Rheumosin Remed, Mast proti rheumatismu Hell. (v. c. Derivantia)	
NEUROCHOL Schnöbling	—
Immunisatio non specif.	
sc. 6 amp. 3 ccm	38.60 58.— 59.50
sc. 25 amp. 3 ccm	137.50 179.— 184.50
sc. 50 amp. 3 ccm	242.40 315.— 325.—
v. Immunisatio non specifica	
NEURO-YELLON Fragner	R
Lysáty neurotrop. bakterií a kyselina 7-jod-8-oxychinolin-5-sulfonová	
Neuralgia, neuritis, paresis, ischias	
sc. 6x1 ccm	38.— 57.— 59.—
lag. 25 ccm	59.— 82.50 85.—
e. Neuro-Yatren Bayer	
NEUTRACID - c. Belladonna Remed	R
Magnesium trisilicium c. bismutho c. extr. belladonnae pur.	
12 tabul.	5.60 9.— 9.50
64 tabul.	15.70 25.— 26.—
1000 tabul.	191.— 248.50 256.—
c. Belladonna:	
12 tabul.	6.— 9.50 10.—
64 tabul.	17.— 27.— 28.—
1000 tabul.	205.— 266.50 275.—
a Neutralon Schering, Alucol Wander, Alperol Schnöbling, Alkali Interpharma	
b Alsalin Kolín, Ligacid Kolín	

místa pracovali na patnácti různých pracovištích v Praze. Později (1950) se tento ústav rozdělil na Výzkumný ústav pro farmacii a biochemii (VÚFB) a Kontrolní ústav farmaceutický (KÚF), zrušený v r. 1956.

V roce 1947 činil podíl výroby v n. p. Spofa 7 % celkového obrátu českého chemického průmyslu, který byl 13 miliard Kč. Vztáženo na celou farmaceutickou výrobu (jejíž část byla ještě v soukromém vlastnictví), činil podíl n. p. Spofa asi 60 % obrátu.

V lednu 1948 vystoupily odbory a pak i Komunistická strana Československa s požadavkem dalšího znárodnění. V únoru pak došlo ke známému převratu, v jehož rámci se 22. 2. konal v Průmyslovém paláci v Praze sjezd závodních rad, jehož se zúčastnilo osm tisíc delegátů. Rezoluce tohoto sjezdu požadovala mj. znárodnění všech závodů, které mají více než 50 zaměstnanců. Tento požadavek respektovalo Ústavodárné národní shromáždění Republiky československé, když 28. dubna 1948 schválilo novou vládou předložený zákon č. 14/1948 Sb. o znárodnění některých dalších průmyslových a jiných podniků a závodů a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků. V prvním článku tohoto zákona bylo uvedeno: „Dnem 1. ledna 1948 (!) se znárodnují zestátněním: ...5/ podniky pro výrobu chemicko-farmaceutickou nebo farmaceutickou, výrobu léčiv nebo ser (!), s výjimkou laboratoří nebo úpravěn léčebných a ošetrovacích ústavů, zdravotních institucí nebo zdravotních ústavů lidové správy, jakož i přípravy léků na lékařský předpis, pokud

nejde o přípravu hromadnou“. Dále pak byly v samostatných bodech uvedeny „podniky pro výrobu ampulek a podniky pro výrobu obvažového zboží nebo lékařské vaty“ (9).

Bezprecedentní zpětné vyhlášení platnosti zákona k 1. lednu téhož roku a současná svévolé tzv. akčních výborů, k jejichž vytváření vyzval předseda vlády K. Gottwald již 21. února 1948, vedly k mnoha zmatkům, které ochromily národní hospodářství. Většinu soukromých podnikatelů byly odebrány i ty podniky, na které se zákon nevztahoval. Ve státě zůstalo minimum podniků, které měly víc než dvacet zaměstnanců (7). Soukromé vlastnictví výrobních prostředků bylo výrazně omezeno, aby bylo později zcela likvidováno. Vyskytly se i takové případy, kdy nekvalifikovaný personál znárodnil lékárny (12). Akční výbor lékárníků, jehož předsedou byl RNDr. PhMr. Miroslav Vrtiš (1896–1962) vydal prohlášení, v němž bylo mj. uvedeno: „Do lékáren v soukromém vlastnictví nebudou dosazovány národní správy, pokud jejich majitelům nebyla prokázána protistátní činnost, a pokud řádně vykonávají svoje zákonitě lékárnické povinnosti“ (1).

V druhé etapě bylo znárodněno asi 137 (v literatuře se uvádějí i vyšší čísla) výroben léčiv, včetně dvou družstev (Respharma v Praze a Družstvo zvěrolékařů v Brně). Z nich bylo 42 přiřazeno do n.p. Spofa a ostatní byly zrušeny. Jako příklad uveďme Plzeňské farmaceutické závody (v letech 1922 až 1938 firma Farnos), které měly asi 20 zaměstnanců a vyráběly asi sto galenických přípravků a několik specialit. Byly znárodněny 9. 3. 1948 a převzaty Spofou. Ta v r. 1949 tam ukončila výrobu léčiv a 1950 továrnu likvidovala (2). Jindy byly menší provozy přičleněny k místním větším závodům, jako např. výroba náplastí Beiersdorf v Ústí nad Labem byla začleněna do závodu SPOFA 30 (původně firma Norgine, za války Schering). Proto mohla dále pokračovat redukce sortimentu až asi na desetinu původního

stavu (v r. 1950 vyráběl n.p. Spofa méně než 500 druhů HVLV). Některé chráněné názvy zrušených přípravků si však n.p. Spofa ponechal, aby je buďto prodal nebo použil později pro nově zaváděné přípravky. Např. název původního přípravku proti kapavce Alnagon byl v r. 1962 použit pro analgetikum.

Zbývá ještě připomenout, že tvůrci zákona nepovažovali séra za obvyklé léky a uvedli je proto zvlášť. Séra u nás vyráběl I. odbor Státního zdravotního ústavu (5) (SZÚ), z něhož byla k 1. lednu 1949 vyčleněna Státní výrobní sér, později (1950) začleněna do n.p. Biogena. Kromě SZÚ vyráběla pouze firma Fragner *Serum antifermentosum*. Bylo to králičí sérum k pasivní imunizaci proti pepsinu a používalo se při gastritidách.

K poúnorovým změnám došlo i ve vedení n.p. Spofa. Dne 22. 4. 1948 byl odvolán z funkce ředitele ing. Šetlík a na jeho místo dosazen dělnický ředitel Zimák. Také dr. Fragner a další „buržoazní“ odborníci museli odejít a místo nich nastoupili novým režimem vybraní lidé, kteří měli politickou důvěru. Jejich neodbornému vedení se sice podařilo sjednotit farmaceutickou výrobu, ale nepodařilo se jim zajistit výrobu dostačujícího množství potřebných léků. Uzavřením celého procesu znárodnování bylo vydání speciálního zákona č. 271/1949 Sb. o výrobě a distribuci léčiv (10). Ten měl dvě části. V první části (tj. základní ustanovení) se uvádí, že „k výrobě jsou výlučně oprávněny

státní a národní podniky výrobní“ a že „řízení výroby léčiv přísluší... ministerstvu průmyslu“. Výjimkou z tohoto ustanovení jsou národní podniky pro výrobu biopreparátů, které může zřídit ministerstvo zdravotnictví po dohodě s ministerstvem financí. Druhá část zákona se týkala lékárenství.

V roce 1949 byla v n.p. Spofa dokončena reorganizace velkoobchodní sítě. Ta měla čtrnáct rozděloven: šest v Praze, tři v Brně a po jedné v Plzni, Ústí n. L., Liberci, Přerově a Ostravě. V následujícím roce byly tyto rozdělovny předány nově vzniklému národnímu podniku Medika. Pokračovala též výstavba nových budov (např. v Komárově u Opavy objekt pro extrakci a v Praze na Vinohradech pro Výzkumný a kontrolní ústav při n.p. Spofa). Dokončena byla přestavba objektu pro n.p. Penicilin (který jako nechemická výroba spadl pod Ministerstvo zdravotnictví) a 26. října 1949 v něm byla slavnostně zahájena výroba. Tyto ani další úspěchy však nepomohly zlepšit zásobovací situaci natolik, aby odpovídala potřebám zdravotnictví. Tomu nepomohlo ani převzetí organizace Spofa v r. 1954 Ministerstvem zdravotnictví ČSR, ani pozdější kooperace výroby léčiv v rámci zemí Rady vzájemné hospodářské pomoci.

RNDr. Pavel Drábek

Masarykova 895, 252 63 Rostky
e-mail: drabek@af.cz.vz

Literatura

1. Aktuality. Časopis českého lékárnictva 1948; 4: 38–39.
2. Hanzlíček Z. Z minulosti našich lékáren – Plzeň. Časopis českých lékárníků 2001; 73(8): 18–19.
3. Holub L. Pohled do historie Synthesie. Pardubice: Synthesia; 2000: 36–37.
4. Jirout J. Československé lékárenství v letech 1945–1975. Praha: Avicenum; 1983: 28–50.
5. Mičochová L. Můj život v imunobiologii. Praha: Sevac; 1988: 100–105.
6. Pospíšil J. Velkodistribuce léčiv. Čas. česk. lékárnictva 1948; 4: 233–235.
7. Průcha V. Hospodářský vývoj v letech 1945–1992; in: Studie o technice v českých zemích 1945–1992, 1. díl. Praha: Encyklopedický dům; 2003: 13–34.
8. Sběrka zákonů a nařízení republiky Československé, částka 47, vydána dne 27. října 1945.
9. Sběrka zákonů a nařízení republiky Československé, částka 45, vydána dne 2. června 1948.
10. Sběrka zákonů republiky Československé, částka 87, vydána dne 29. prosince 1949.
11. Smolek K. Slanec F. 20 let čs. antibiotik. Praha: St. zdrav. nakl. 1969: 61–71.
12. Štěpán J. Události v lékárnictví. Časopis českého lékárnictva 1948; 4: 59.

číslo otázky	a)	b)	c)	d)
1	☐	☐	☐	☐
2	☐	☐	☐	☐
3	☐	☐	☐	☐
4	☐	☐	☐	☐
5	☐	☐	☐	☐
6	☐	☐	☐	☐

číslo otázky	a)	b)	c)	d)
7	☐	☐	☐	☐
8	☐	☐	☐	☐
9	☐	☐	☐	☐
10	☐	☐	☐	☐
11	☐	☐	☐	☐
12	☐	☐	☐	☐